

Марія Брацка
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

МІФОЛОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ТВОРЧОСТІ ПЬОТРА БИКОВСЬКОГО

У статті розкриваються міфологічні та аксіологічні концепти творчості мало-відомого письменника польсько-українського літературного пограниччя Пьотра Биковського (1823–1889).

Ключові слова: Биковський, літературне пограниччя, міф, історія, цінності.

Artykuł przedstawia mitologiczne oraz aksjologiczne koncepty twórczości mało znanego pisarza polsko-ukraińskiego pogranicza literackiego Piotra Bykowskiego (1823–1889).

Słowa kluczowe: Bykowski, pogranicze literackie, mit, historia, wartości.

The article presents the mythological and axiological concepts of creativity a little-known writer of the Polish-Ukrainian literary borderland Piotr Bykowski (1823–1889).

Key words: Bykowski, literary borderland, myth, history, values.

Серед письменників польсько-українського літературного пограниччя середини і другої половини ХІХ століття (М. Грабовський, А. Марцінковський, З. Фіш, М. Чайковський, З. Мілковський, В. Лозинський, Я. Захар'яевич та ін.), творчість яких неодноразово ставала об'єктом вивчення польських і українських літературознавців [1; 3; 6; 7; 8; 9; 11; 13; 14], виокремлюється постать Пьотра Биковського — маловідомого досі другорядного літератора та водночас непересічної особистості, яскравого представника культурного помеж'я. Художній доробок згаданих авторів, зокрема П. Биковського, повертається до наукового дискурсу в контексті новітніх літературознавчих і компаративістичних студій, що дають змогу простежити у літературному тексті різноманітні репрезентації суспільної свідомості, культурної гібридності, етнічної інтерференції / домінації, національної ідентичності тощо. Коротке опрацювання творчості цього письменника та бібліографії його творів, здійснене Я. Зентарською, — це єдине відоме нам сучасне джерело відомостей про П. Биковського [15]. Потреба вивчення та переосмислення художньої спадщини цього представника польсько-українського пограниччя зумовлює актуальність нашого дослідження.

Біографічні дані про П. Биковського (П. Яксу-Биковського) незначні. Він народився 1823 року в Якушинцях неподалік Вінниці. Походив з багатой шляхетської родини, яка з невідомих причин втратила свої статки. Належав до товариства балагулів — польської шляхетської молоді, що в 30–40-х роках ХІХ століття неординарно виражала протест проти застою в громадському та культурному житті Волині й Поділля. Балагульщина — своєрідний авангардний рух, характерна для романтизму маніфестація відмінності, що знайшла своє втілення в епатуванні зовнішнім виглядом і нормами поведінки, виросла на українофільському ґрунті та корінням сягала народно-ярмаркової і сміхової культури [див. ширше: 2, с. 286–300]. Спогади про це

резонансне явище подав Биковський у своїх «Pamiętnikach włóczęgi» («Спогадах волоцюги»). 1843 року письменник отримав у Київському університеті св. Володимира ступінь кандидата юридичних наук. З 1848 року тривалий час мешкав і працював у Кам'янці-Подільському, де присвятив себе «публічній службі». Як зазначала Я. Зен-тарська, «у п'ятдесятих роках Пьотр Якса-Биковський потрапив під вплив світлішої частини шляхти та з таким самим темпераментом і запалом, з яким досі брав участь у гулянках “золотої молоді” Поділля, приєднався до групи прихильників реформи кріпацтва та піднесення рівня культури. Особливо у цій останній галузі прислужився — на думку його сучасників — як куратор театру в Кам'янці» [15, с. 352]. Його театральна діяльність завершилась 1861 року, близько 1866 року він виїхав до Варшави, де працював службовцем, сумуючи за «малою вітчизною» — Поділлям. У листі до свого приятеля А. Ролле, він зізнався: «Якби чорти ще ходили по світі й вербовали душі <...>, то я б записав три душі, якби їх мав, тому сатані, який би виніс мене з Варшави, а якби ще й на Поділля, то я б йому вічність чистив взуття або точив ратиці, а навіть мив хвіст» [цит. за: 15, с. 354]. У Варшаві Биковський почав публікувати власні прозові твори та співпрацював з відомими часописами «Echo», «Gazeta Codzienna», «Przegląd Tygodniowy». Помер 1889 року, так і не доїхавши до подільської «Святої землі» [див. ширше: 15].

У художньому доробку П. Биковського є драми, повісті й романи на історичну та суспільно-побутову тематику. Літератор був апологетом славного шляхетського минулого, збереження історичної та культурної пам'яті польського народу вважав своїм основним завданням. «Можливо, це надмірна зарозумілість з мого боку, — стверджував він, — проте після нас уже, може, не буде кому займатися цією коханою минувиною» [цит. за: 15, с. 356]. Бажання протиставити минуле сьогоденню, нинішньому поколінню, позбавленому чеснот своїх предків, домінує в прозовій творчості Биковського — *Pamiętniki włóczęgi* («Спогади волоцюги», 1872), «Skarby prababki. Powieść sprzed wieku» («Скарби прабабці. Повість з минулого століття», 1874), «Syn znajdy. Powieść ukraińska» («Син знайди. Українська повість», 1874), «Ostatni sejmikowicze» («Останні учасники сейму», 1876), «Szlachetczyzna. Obrazek z przeszłości» («Шляхетчина. Картинка з минулого», 1883), «Ostatni sejmik województwa braclawskiego» («Останній сеймик брацлавського воєводства», 1885) тощо. Історія під пером автора ідеалізується та міфологізується. Специфіка історизму в авторських творах Биковського, що отримували форму спогадів, щоденників, гавенд, полягала не у правдоподібному відображенні історичних подій, а суб'єктивних спогадів про історію та участь у ній різного роду позитивних і негативних шляхетських історичних типів героїв — (псевдо)вояків, поміщиків, управителів, нотаріусів, збирачів пожертв, розбишак, заводяк, пияків тощо, а також відтворенні шляхетських звичаїв також різноманітної, часом сумнівної, вартості. Власне ці постаті та звичаї вважалися реліктами епохи, що минала, елементами національного мікрокосмосу та ідентичності, важливими складовими історичної пам'яті, які треба було вберегти від забуття.

Не менш важливою темою творів Биковського є етнокультурні взаємини багатонаціональної громади Поділля. Своє бачення співіснування та взаємовідносин польського й українського народів запропонував він у згаданій вище повісті «Син знайди», а особливості цього бачення найкраще розкривають міфологічні та аксіологічні концепти, що оприявнюються у творі.

Розпочати аналіз твору варто від унаочнення характеристик етнообразу українського селянина, який створює П. Биковський. Він акцентує чимало рис етнічного характеру українців, їхніх звичаїв, традицій. Зокрема, письменник наголошує, що кожен український селянин багатий (!) у старопольському розумінні, актуалізованому Я. Кохановським, — паном є той, хто має щось «своє» та ним задовольняється. Наратор повісті «Син знайди» захоплений постаттю українського селянина, що займається господарством, обробляє свій клапчик землі. Загалом ставлення наратора до українця лагідно-сердечне, як батька до нерозумних дітей. Описуючи українське господарство, обійстя, хату, даючи портрет самого селянина, він вживає низку зменшено-пестливих слів («stodółka», «bydełko», «obórka» тощо [10, т. 1, с. 8–9]), начебто розмовляє з дітьми, описуючи їхній світ їхніми ж словами, наче іншими словами цей аркадійський (отже, міфічний) світ неможливо описати. Він наголошує, що у побуті чистота — головна характеристика щоденного існування українця. Віра українця позначена дуалізмом, неабияке значення відіграє вірування в добрих і поганих духів, чарівниць і чорну магію, долю та призначення людини. Для підтвердження таких міркувань автор наводить українське прислів'я «піп своє, а чорт своє» [10, т. I, с. 24], й додає, що характер українця побудований за принципом поєднання протилежностей: «Украińcowi nie można odmówić rozsądku, przezorności, zdrowego sądu o rzeczach, ale równie też nie można mu odmówić głębokiej, wkorzenionej wiary w przesady» [10, т. I, с. 73]. Ставлення українців до знайди дуже гуманне, загалом його трактують як сироту, який має основні громадські права, що свідчить про милосердя та поблажливість українського народу [10, т. 1, с. 26]. Наратор повісті переконує читача у доброму знанні звичаїв українців, зокрема природи чумакування, докладно описуючи правила формування чумацької валки, організації подорожі, ієрархії всередині товариства [10, т. 1, с. 30–33]. У повісті відображені основи родинного життя українців, зокрема шанобливе ставлення до старших, які дають старт у житті, що виявилось у концепті «в люди вивели», сформульованому батьком головного героя Івася, Яремою, також знайдою [10, т. I, с. 41]. Названий батько — старий Федько — для Яреми був не просто особою, яка прийняла в свою родину та виховала, а допомогла стати людиною, здобути певні господарські знання, а навіть забезпечити певне становище в громаді, як у ситуації з Яремою, засвоїти чумацький фах та стати отаманом чумаків.

Серед багатьох позитивних рис характеру українців, згаданих наратором повісті «Син знайди», варта уваги гуманність і пошана до розумово відсталих людей. Коментар наратора при цьому має неабияке значення, адже не залишає сумнівів щодо його ставлення до українців: «Pomiędzy tchnącymi prostotą i ludzkością, a godnymi naśladowania obyczajami ludu ukraińskiego, zaznaczamy nie na poślednim miejscu poszanowanie dla dotkniętych umysłową chorobą i wszelkim poniżeniem moralnym» [10, т. I, с. 47]. Тут виявляється неабияке знання українських реалій, адже наводяться навіть назви таких людей — «Boża detyna» у дитинстві та «Bożyj czołownik, zinka» на старість [10, т. I, с. 48].

Негативні риси етнообразу українців привертають увагу автора меншою мірою, хоча і тут він виявляє гідну подиву спостережливість. Особливо чітко він акцентує дивну суперечливість характеру українця, що полягає в ненависті до будь-кого з громади, кому вдається вивиситися, покращити своє становище навіть за рахунок важкої праці, у свідомому нищенні такої людини та водночас у милосерді, жалості до неї, коли вдалося її принизити або знищити [10, т. I, с. 124]. Підкреслюється чітка під-

порядкованість слабкого сильному: спочатку дітей батькам, а потім німечини батьків дітям; в останній ситуації вона поєднується зі зневагою до знесиленого і хворого, трактуванням його як тягаря [10, т. II, с. 46].

Етнообраз українського селянина позначений бажанням бути «панською людиною», мати пана, що у версії міфу польсько-української патріархальної єдності, сформульованому П. Биковським, означає мати покровителя, радника, заступника, батька, за життя якого українець готовий віддати життя, з яким поєднаний поколіннями співіснування на рідній землі. Причому відносини, які панують між українським селянином і польським паном, наратор повісті декілька разів окреслює як батьківсько-братні [10, т. II, с. 6, 9], намагаючись насамперед наголосити братерство і рівноправність польсько-українських взаємин. Враження від бажання створити етнообраз українського селянина — партнера і сусіда польського пана, з яким діляться щастя і негаразди, — розвіюється іншими твердженнями того ж таки розповідача.

Наратор повісті, гадаємо, прагне переконати свого читача у неудаханій любові до українського народу, поруч із яким живе, яким захоплюється, позитивні й негативні риси якого добре вивчив, проте з яким не ідентифікується. З певним пієтизмом, сердечністю згадує оповідач про деякі гідні наслідування традиції, звичаї, реалії щоденного життя українців, проте відмежовується від них (вживаючи «там», «wśród nich»), розміщуючись на вищому суспільному щаблі, адже, коментуючи розуміння українськими селянами переходу людини до потойбічного світу, щодо «них» вживає поняття «prostaczkowie» [10, т. I, с. 113], пана Ігнація, якого сміливо можна назвати «porte parole» автора, характеризує як такого, що вміє «być prostym z prostaczkami» [10, т. II, с. 28]. Таким чином, позірно об'єктивний погляд польського письменника непомітно переростає у зверхне, патерналістське ставлення до всього сусіднього народу як до нерозумної дитини — недорослої, несамодостатньої та нездатної жити самотійно, що також підтверджує описана вище використана лексика твору.

П. Биковський — творець і популяризатор міфу патріархальної єдності польських панів і українських селян. У повісті «Син знайди» він ідеалізує традицію та пам'ять «...owych dawnych ojcowskich i bratnich uczuć między panami i ludem», коли серед убогих хат українських селян стояв «starszy ich braciszek, skromny dworek z gankiem o dwóch słupkach», двері якого були широко відкриті для всіх, хто приходив, незважаючи на етнічну та суспільну приналежність [10, т. II, с. 6]. Наратор в описі такої аркадійської країни минулого покликається на міфічний прачас, аби сакралізувати польсько-українську батьківсько-братню єдність, яка загубилася у вирі профанного часу, адже людська прив'язаність до багатства (палаців, суконь) і нехтування вбогою хатиною, простим вбранням і бідною, призвела до занепаду жаданого патріархального союзу. Село Западня, в якому відбувається дія у повісті та в якому зростали поруч покоління панів і селян, мало бути місцем здійснення міфу, локусом співіснування людей, які взаємно визнають свою людську гідність і важливість, доля яких залежить від їхнього порозуміння та взаємопошани: «...czy w sprawie gospodarskiej, czy w sprawie miłosierdzia, był tam wolny wstęp dla nich. Często nawet bez interesu przybywali w odwiedziny do ukochanych dziedziców... przychodzili sobie w gościnę jak dobry sąsiad do sąsiada» [10, т. II, с. 14]. Актуалізація міфу, що, на превеликий жаль наратора, знищується через втручання зовнішніх сил, несвідомих потуги польсько-українського порозуміння, відбувається постійно за рахунок повторення магічних формул єднання: «dziedzice bez naradzania się z wieśniakami nic ważniejszego nie przedsiębrali» [10, т. II,

с. 23]. Знищення міфу — переїзд панів до новозбудованого палацу, їх виїзд за кордон — у світобаченні українців прирівнюється до смерті, адже асоціюється у їхній свідомості із поховальними обрядами [10, т. II, с. 19, 57]. Існування патріархального міфу підтверджується наявністю в польській мові певних фразеологізмів, наприклад, «вірний як козак», що, на думку наратора, свідчить про відданість українців панам, адже до добровільної вірної служби не можна примусити погрозами [10, т. II, с. 69].

Ще одна спроба актуалізації міфу єдності польського пана та українського селянина відбувається у повісті за посередництва навчання та науки як певного ритуального дійства, доступного обмеженому колу простих селян. Івась, висланий разом із паничем Густавом до Вінницької гімназії, завдяки своїй кмітливості та розуму сам стає учнем цього навчального закладу. Пройшовши відповідну ініціацію (на відміну від інших учнів, які завдяки своєму походженню звільнені від такого обов'язку), хлопець отримує дозвіл долучитися до наукової спільноти та виявити свої здібності. Він виростає до рівня свого панича (навіть переростає його, що викликає негативну реакцію наратора), тим самим викликаючи пошану та позірно рівноправне трактування. Останнє досягається шляхом певного компромісу, що докладно коментує розповідач: «Panicz i chłopiec w tym nowym stosunku w ustępstwach wyprzedzali się: pierwszy bowiem dawny stan zależności służki koleżeństwem chciał zatrzeć, drugi na niższym szczeblu podrzędnego stanowiska uporczywie się trzymał. Stąd ich stosunek był najlepszy, jak każdy, gdy w różnicy stanów ze strony wyższego nie ma nadmiernej pychy, niższy zaś nie zapomni pokory; tak się wszelkie nierówności równoważą i zażyłość ściślejszym związuje węzłem. Chłop i pan ręka w rękę, jako koledzy przeszli zgodnie cały ten period szkolny, co na one czasy, nie całkiem od kastowych przesądów oswobodzone, do rzadkości można policzyć» [10, т. II, с. 85]. Рівновага в ідеологічному міфі польсько-української солідарності, запропонованому Биковським, тримається на тонкій лінії правильної поведінки з боку кожного учасника міфу: той, що займає в суспільстві вищу позицію, не виявляє надмірну пику, а намагається побудувати дружні взаємини, натомість нижчий на суспільному щаблі не забуває про покору, тримаючись підвладної позиції. Так сформульований міф у творі сакралізований смертю Івася, адже юнак збочив із правильного шляху — пішов далі за свого панича, перевищив його в наукових прагненнях, ставши студентом університету (у творі ця смерть отримує інше пояснення — фатальної долі знайди). Він також освячений любов'ю, хоч і гріховною, певною мірою вимушеною, без майбутнього — почуттям панича Густава до Параски, коханої Івася, з якою просто «любиться» та не збирається одружуватися («panu z chłopką się nie żenić» [10, т. II, с. 106]). Завдяки цьому шлюбіві міф єдності отримав би логічне завершення, проте, здається, він ґрунтується не на логіці, а на правильно зайнятих панамі і селянами місцях у театрі, яким є життя в етнічно і суспільно диференційованій громаді.

Важливим сакральним об'єктом у міфі, створеному П. Биковським, є хата, зокрема українська. Як стверджує наратор повісті «Син знайди», «Ukrainiec znać miłuje swoją chatę jako święty przybytek, gdzie mijają się całe pokolenia! Chatka to jego kronika, jego drzewo genealogiczne i pomnik rodowy» [10, т. 1, с. 8]. Цей просторовий об'єкт стає важливим концептом, актуалізуючи в літературі не лише своє основне значення архітектурної споруди, типу будівлі, місця, де люди мешкають, а насамперед семантику святого локусу, де зустрічаються, співіснують і відходять покоління, де в речах живе згадка про людей, де щоденною екзистенцією пишеться хроніка родини. Хата

стає уособленням генеалогічного дерева, на якому карбується пам'ять про рід, та пам'ятником цього роду, до спорудження якого долучаються цілі покоління.

Творчість П. Биковського актуалізує пізнавальну цінність правди, виміром якої в особистій свободі людині є прагнення до навчання, освіти. Зрештою, освіта, наука, досвід, отримувані в школах, університетах та у військових походах, мають значну вартість для польської шляхетської громади, стають обов'язковим етапом розвитку молоді людини. У цьому контексті варто нагадати постаті головних героїв романів інших письменників польсько-українського пограниччя — М. Грабовського («Жи в «Гуляйпільській станиці»), А. Марцінковського (Станіслав у «Наддніпрянському пограниччі»), П. Свенціцького (Василь у «Соловіївці») тощо. Інакше трактується письменниками пограниччя цінність освіти для селянина, смислові значення якої формують окрему аксіологему. Деякі аспекти зазначеної аксіологеми простежуються в глибокому аналізі постаті селянина-інтелігента в польській, російській та українській літературах першої половини XIX століття, який здійснив М. Інґльот [12], проте ця праця, зокрема, не охоплює аналізований твір П. Биковського.

Автор повісті «Син знайди» заперечує, здається, не саму потребу навчання селян, навіть більш здатних до навчання, ніж їхні пани, а намагається показати (свідомо чи несвідомо) стан високоосвіченості як неприродний для цієї суспільної верстви. Селянинові, життя якого детермінується існуванням на землі, важкою фізичною працею, турботою про хліб щоденний, як, гадаємо, стверджує Биковський у творі, вистачить вміння читати і писати (для читання Святого Письма та потреби підписатися на документі). Селянин не має змоги поєднати свою освіченість зі щоденною працею та екзистенцією серед своїх односельців, ставлення яких позначене нехиттю до будь-кого відмінного, Іншого за рівнем освіченості, культури, майнового стану, а навіть вдачі. Івась — головний герой повісті та титульний син знайди — втрачає прихильність Своїх та викликає їхню заздрість, коли покращує свій майновий стан, натомість співчуття і лагідність наратора щодо хлопця, які еманують з твору протягом всієї дії, зникають, коли Івась стає успішним учнем Вінницької гімназії, а потім і кандидатом на вступ до Віленського університету, коли відкидає пропозицію коханої Параски одружитися та створити родину, вести господарство та тішитися традиційними сільськими радощами життя. Заперечення викликає намагання Івася змінити власну «сільську», служницьку, землеробську ідентичність, що виявляється на рівні нарації та використання художніх засобів. Зокрема, в портреті юнака з'являються негативні характеристики: його охопила «kamienna oziębłość i naukowe żądze», що перетворює його на «duchowego trupa» [10, т. II, с. 90–91], він блідий і має нездоровий вигляд, замислений і викінчений прагненням здобути славу, він нехтує своїми найближчими, красою і молодістю, підживлюваними любов'ю. Наратор іронічно зазначає, що хлопець — «Laureat», «nieustraszony szermierz wiedzy» — «tęskni do mądrości, do niezbadanych jej tajników» [10, т. II, с. 92, 94]. Устами старого пастуха і господаря Уласа автор викладає своє бачення науки у житті українського селянина: «...ono może i dobrze coś wiedzieć, ale książki, to dla pana, dla chłopa pług, a dziadowie i ojcowie nasi bez tych się obeszli i dobrze im było» [10, т. II, с. 88]. Наука ніколи не мала цінності для українського хлібороба, вона не годувала його, він ніколи не мав можливості пізнати її вартість. І хоча у повісті озвучене розуміння долі знайди — людини без роду, підтримки, одинака, а значить суспільного і психологічного Іншого, в якого не можна відібрати лише його власний розум і кмітливість, на перепоні унаочнення цінності

науки для українського селянина став рок, рокова доля знайди. Її пояснює у творі дід-лірник — носій знань і переконань української спільноти, слова якого сакралізовані самим віком і досвідом старої людини, не піддаються сумніву та карбуються як абсолютна правда: «Dola znajdy to bezustanna włóczęga, nawet kiedy dach zawiesi nad swoją głową, to go diabeł zerwie» [10, т. II, с. 100], «my, znajdy, nieszczęście niesiemy» [10, т. II, с. 105], «to dola znajdy, żeby pod dachem nie usiedzieć i swoją śmiercią nie zginąć» [10, т. II, с. 105]. Всі ці формулювання, сама історія Івася, його батька і діда будують зміст ще одного концепту, названого письменником українським висловом «на роду написано» [10, т. II, с. 102]. Письменник послідовно втілює сценарій вербалізованої дідом долі Івася, його рокового призначення, доводячи його до самогубства зі словами на устах: «Nie umiałem życia pogodzić z nauką» [10, т. II, с. 107]. Сама думка про формування серед українського селянства нової верстви — інтелігенції, здається, похована автором разом з Івасем у глибинах ріки та подана як неможлива для здійснення внаслідок вірування селян в окрему, іншу долю знайди. Прагнення українського селянина здобути освіту та змінити власне життя веде за собою чергове зло. Головний герой, захопившись наукою, кривдить близьких людей, забуваючи про їхні потреби, мимохіть штовхаючи їх до негідних вчинків. У цьому контексті в найгіршій ситуації опинилася закохана в Івася Параска; її туга за родинним щастям переросла в бажання реалізуватися в коханні, й вона звернула увагу на панича, що, за поширеною на той час версією подій, закінчилось лише її переїздом до панського двору і переходом з позиції господині на позицію безправної коханки. Парадоксально, та марнотратство краси, молодості, сили молодих людей стало наслідком прагнення вчитися — позитивного за своєю природою, властивого людині бажання розвитку.

Зміст іншої, важливої для пограниччя, аксіологеми свободи, асоційованої насамперед із станом козакування, повість П. Биковського розширює до властивості, притаманній бурлаці. Зафіксоване в словнику розуміння «бурлаки» як людини без постійної роботи і постійного місця проживання або самотнього, неодруженого чоловіка доповнюється позитивною конотацією бурлаки як вільної людини. Цінність особистої свободи для людини є найвищою цінністю. Тому втеча в херсонські та бесарабські степи, яка априорі передбачала нестабільність, небезпеку, непевність у майбутньому, волоцюзтво, ставала свого роду визволенням людини від залежності від іншої людини, а отже позитивною дією, що приводила до свободи. Навіть постійна боротьба за свою волю і спокій, тобто пошуки роботи, хліба щоденного, оплата за невикриття перед російськими чиновниками, не ставала на заваді почуватися вільною людиною. Цікаво, що таке прагнення підневільної людини викликає неприхований подив наратора, адже, на його думку, кожен селянин має туманне та викривлене поняття про свободу, оскільки надає перевагу непевному життю над життям під хорошим паном [10, т. I, с. 61].

Концепт «любов — зло», поширений у літературі пограниччя, актуалізований також у «Сині знайди» П. Биковського. Оляна і Ярема, батьки Івася — головного героя твору — разом кривдять найдорожчу їм людину — старого Федька, батька Оляни та названого батька Яреми. Чисте, сильне почуття, яке не могло бути реалізоване внаслідок заручин Оляни з іншим, змусило молодь тікати з батьківського дому, переховуватись, бурлакувати, страждати самим та завдавати страждання батькові. Рідні діти (бо Ярему Федько також назвав рідним сином) не бачать іншої можливості змінити свою долю та поєднатися, незважаючи на домовленості, як вирватися на волю.

На жаль, любов не має ліків для притлумлення докорів сумління, які гризуть героїв, та змушують їх через деякий час здійснити спробу повернутися додому. Оляна сама себе вважає покриткою, докоряє собі за те, що своїм вчинком зганьбила сиву голову коханого батька. Наратор додатково коментує вчинок дівчини, підсилюючи таким чином її провини та стверджуючи, що «w domu patriarchalnych i spotliwych obyczajów Ukrainca był to wstyd i hańba nieprzeżyta» [10, т. I, с. 68]. Любов героїв та відчайдушний вчинок, який мав стати початком щасливого життя, став початком їхнього ж кінця: старий Федько занедбує господарство та божеволіє, Ярема покутує смертю, а Оляна, залишившись сама, переживши втрату коханого, лише завдяки жалості свого колишнього нареченого Максима вертається до громади та стає господинею вже в новій родині. Любов у традиційному суспільстві не долає перепони на шляху до щастя, не є запорукою поєднання молодих людей, не вирішує подальшої спільної долі, найчастіше стаючи лише причиною нещастя.

Поруч із злом насильницької смерті — поширеною в літературі пограниччя аксіологемою — повість «Син знайди» актуалізує ще одну іпостась зла — заподіяння собі шкоди, автодеструкцію, суїцид. Тут семантизована особлива доля людини-безбатьченка — знайди — в українській громаді. Як ствердив автор монографії про суїцидальний дискурс українського модернізму М. Нестелеєв, автодеструктивні настрої в літературі поширилися на зламі XIX і XX століть, а адекватним знаряддям для її вивчення став психоаналіз. Психоаналітичні концепції, на думку їх прихильників, спроможні викрити пов'язання суїцидальних мотивів з психобіографією автора, адже «текст — це спроба (усвідомлена чи неусвідомлена) аналізу автором власного Я за допомогою образної проекції різнопланових особистих конфліктів та ідей» [4, с. 7]. Іншими словами, дискурс самогубства як складової модерністського дискурсу пов'язується «з несвідомим виявом автором власних руйнівних потягів-бажань (зокрема, і потягу до смерті)» [4, с. 8]. Встановлення зв'язку між психобіографією П. Биковського та концептом суїциду в його творчості не є нашим завданням. Можливо, цей аспект вартий глибшого вивчення, проте, на перший погляд, концепт самогубства все ж відіграє лише ілюстративну роль у творі. При цьому треба констатувати, що письменник обізнаний із декадентськими настроями своєї епохи, адже використовує відповідну лексику для пояснення причин явища автодеструкції. Художня інтерпретація суїцидальної моделі поведінки на прикладі двох головних героїв твору — знайди і сина знайди — здійснюється за принципом представлення їхньої долі як типової для певних соціальних типів (знайд) в українській громаді та водночас екстраполяції деяких поведінкових схем на загальний образ цієї ж громади. Тож концепт суїциду наповнюється такими змістами, зокрема, як загальноприйнятий в українській громаді шлях до смерті поруч із природною смертю, властивий українському народові спосіб переходу в інший світ, «звичайний» шлях припинення життя. З цього випливає амбівалентне аксіологічне трактування автодеструкції. Схильність українців до суїциду мотивується не негативною соціальною ситуацією (надміром роботи, бідністю, постійним піклуванням про хліб щоденний, животінням), а свого роду українським спліном (слово, вжите самим автором!) — станом пригнічення, почуттям безнадії: «Szczzo przystupyo, szczzo szepcze — treba powisytysia» [10, т. I, с. 73]. Автор намагається применшити будь-які зовнішні аспекти і мотиви суїцидальної дії, що зазвичай є розв'язанням «конфлікту агресії, у який залучаються як суб'єктивні, так і об'єктивні (суспільні) чинники» [4,

с. 10], таким чином нівелюючи значення цього ж конфлікту. Така (не)свідома стратегія спрямована на зниження аксіологічного градусу трактування суїциду. Тому, незважаючи на запропоновані самим наратором у повісті розуміння природи і причин самогубства, в пам'яті читача карбується розуміння українською громадою суїцидної смерті як нейтральної категорії, а не антицинісної.

Важливим концептом у літературі пограниччя стала аксіологема української громади, що відіграла величезну роль у житті українського народу, обстоючи колективну правду. Сенси, які актуалізує ця аксіологема, визначали світогляд українців, спосіб існування та взаємодії з зовнішнім світом. Наскільки ця суспільна інституція була важливою в пограничному світі, свідчить той факт, що у творах П. Биковського, Т.-Т. Єжа, Я. Захар'яевича та ін. з'являється власне лексема «gromada», а не її польський відповідник «gmina». Концепт української громади найповніше розкрився в романі Я. Захар'яевича «Ярема». Короткі коментарі наратора слушно констатують найважливіші функції громади у щоденному житті українського селянства: громада визначає норми поведінки кожного її члена (чоловіка, жінки, хлопця, дівчини та ін.), норми взаємин між господарями, між родинами, між статями, слідкує за дотриманням усіх цих норм, оцінює, судить, нагороджує або карає.

Сумніви у мудроті української громади з'являються у «Сині знайди» П. Биковського. Оповідач у творі намагається знайти відповідь на хвилююче запитання: «“Gromada wielkiej czolowik” tak utrzymują na Ukrainie. Pono nie tylko na Ukrainie ona gromada wielka, ale czy dobra i rozumna?» [10, т. I, с. 118]. Пошуки відповіді на нього призводять до виокремлення дивної суперечності в характері українця, що поєднує заздрощі до щасливіших, підступність щодо сильніших, готовність підставити під ніжку заможнішому із милосердям, жалістю, допомогою в неволі, тобто проявом любові до ближнього, цього ж самого, якого перед тим кривджено, який уже впав, тобто (цілком) відповідно до прислів'я «гріх лежачого бити» [10, т. I, с. 124]. Кілька разів у тексті «Сина знайди» Биковський підкреслює негативну (!) роль громади щодо своїх односельців, що важкою працею змогли піднятися до рівня справжніх господарів та викликали заздрощі загалу. Адже лише громада має право вирішувати долю свого члена — нищити його за власним бажанням або підтримувати у злиднях. Такий принцип (нищення та підтримка) спрацьовує кілька разів у випадку Івася, сина знайди, адже талановита і сильна людина, загартована у неволі, не має права вирізнитися з-посеред решти односельців, повинна відповідати стандартному баченню зростання та дозрівання юнака в оточенні мудрого старшого покоління. Твір Биковського лише підтверджує міркування Х. Ортеги-і-Гассета про те, що «маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичне, індивідуальне, кваліфіковане» [5, с. 17].

Творчість П. Биковського є цікавою сторінкою в історії розвитку літератури польсько-українського пограниччя XIX століття та заслуговує окремого глибокого дослідження. Перепрочитання художньої спадщини цього письменника дає можливість ствердити феномен порубіжної літератури та визначити його характеристики. Малодосліджений доробок літератора актуалізує важливі для польського політичного і суспільного дискурсу проблеми та вирішує їх за допомогою локального знаряддя: в ідеологічно «правильний» спосіб будує розповідь про історичні й сучасні події, пов'язані із цим світом, видобуває з місцевої колективної пам'яті потрібних «своїх» героїв, долучаючись до творення відповідних міфів і системи цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацка М. Польська проза 40–80-х років XIX століття: міф — історія — цінності : монографія / М. Брацка. — Київ : Талком, 2013. — 360 с.
2. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Відпов. ред., упорядн., та автор передмови Р. П. Радишевський / В. Гнатюк. — Київ : МП «Леся», 2009. — 636 с.
3. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму : [монографія] / В. Єршов. — Житомир : Полісся, 2010. — 451 с.
4. Нестелеєв М. На межі : Суїцидальний дискурс українського модернізму : [монографія] / М. Нестелеєв. — Київ : Академвидав, 2013. — 256 с.
5. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп. В. Бургардта, В. Сахна, О. Товстенко / Х. Ортега-і-Гассет. — Київ : Основи, 1994. — 420 с.
6. Петриченко Н. Українська, польська та російська проза першої половини XIX ст. (діалогізм, конвергенція, оповідність) / Н. Петриченко. — Київ : Університет «Україна», 2009. — 416 с.
7. Ромащенко Л. І. Теодор Томаш Єж і його роман «З бурхливої хвилі» : повернення із забуття / Л.І. Ромащенко // Київські полоністичні студії. — Т. XVI. — Київ : МП «Леся», 2010. — С. 211–224.
8. Сухомлинов О. Турецькі інспірації польського романтика з Житомирщини : життя й творчість Міхала Чайковського / О. Сухомлинов // Волинь — Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Т. 19. — Житомир : Котвицький В. Б., 2009. — С. 71–82.
9. Цьолик Н. М. Історія та міф у творчості Міхала Чайковського. Автореф. дис. канд. філол. наук. / Н.М. Цьолик; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2011. — 20 с.
10. Bykowski P. J. Syn znajdy. Powieść ukraińska / P.J. Bykowski. — Lwów : Nakładem Gubrynowicza i Schmidta, 1875. — Cz. 1. — 172 s. — Cz. 2. — 107 s.
11. Fabianowski A. Rola Kozaczyzny w koncepcjach politycznych Michała Czajkowskiego / A. Fabianowski // Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie / Pod red. S. Makowskiego oraz U. Makowskiej i M. Nesteruk. — Warszawa : Wydział Polonistyki UW, 2012. — S. 421–431.
12. Inglot M. Postać chłopca-inteligenta w polskiej, rosyjskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku / M. Inglot // Dzieje Lubelszczyzny. — T. VI. Między Wschodem a Zachodem. — Cz. II. Piśmiennictwo pogranicza / Pod red. R. Łuznego, S. Nieznanowskiego. — Warszawa, 1991. — S. 139–160.
13. Koropeczky R. Wizerunek narodowego ruchu ruskiego w powieści Jana Zachariasiewicza «Święty Jur» / R. Koropeczky // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. — T. III/IV. — 1994–1995. — S. 305–323.
14. Kwapiszewski M. Późny romantyzm i Ukraina. Z dziejów motywu i życia literackiego / M. Kwapiszewski. — Warszawa : Wydawnictwo IBL, 2006. — 192 s.
15. Ziętarska J. Piotr Jaksza-Bykowski / J. Ziętarska // Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Seria 4. Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu. T. III / Pod red. J. Kulczyckiej-Saloni, H. Markiewicz, Z. Żabickiego. — Warszawa : PWN, 1969. — S. 351–367.